

Munich Personal RePEc Archive

Friedrich Hayek on the international monetary order. Ideas and projects from the 30s and 40s.

Nenovsky, Nikolay and Faudot, Adrien

Université de Picardie Jules Verne, LeFMI, Université de Grenoble
Alpes, CERAC

10 February 2023

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/116531/>
MPRA Paper No. 116531, posted 28 Feb 2023 14:56 UTC

Фридрих Хайек за международният паричен ред.

Идеи и проекти от 30-те и 40 години

Николай Неновски

Университет Жул Верн, Амиен, Франция

nenovsky@gmail.com

Адриан Фодо

Университет в Гренобъл, Валенс, Франция

Текст, подготвен за семинара върху наследството на Хайек
Дижон, 2 февруари 2023 г.

Резюме: Сред икономистите, участвали в дискусиите за нов международен и паричен ред между двете световни войни е и Фридрих Хайек. Въпреки, че са били обект на внимание, - неговите позиции и предложения от 30 те години по тази тема, те са относително по-слабо изучени. В статията излагаме възгледите на Хайек относно механизмите на функциониране на международната парична система, групирани около проблемите на паричния интернационализъм и национализъм. На второ място представяме неговите идеи за организиране на международната парична система, групиране около проектите за възстановяване и усъвършенстване на златния стандарт (1937 г), за механизъм на стоковата кошница (1943 г.), както и за идеите за парична федерация (1939 г.).

Ключови думи: международна парична система, паричен национализъм, златен стандарт, парична федерация, стокова парична кошница, Фридрих Хайек, между военна икономика

Увод

Разпадът и фрагментацията на световното стопанство, който става пред очите ни днес, не е нещо ново в историята, той се е наблюдавал многократно в миналото. Най-яркият паралел, който може да се направи е политическият, търговски и финансов разпад на глобализация след първата световна война, достигнала своя апогей след великата депресия. В действителност, 30 те години на миналия век са изключително интересни както с теоретичните дебати и предложения за преодоляване на разпада, както и за избягване на нова спирала от конфликти и войни.

Сред икономистите, участвали в дискусиите за нов международен и паричен ред е и Фридрих Хайек. Въпреки, че са били обект на внимание, - неговите позиции и предложения от 30 те години по тази тема, те са относително по-слабо изучени. И това е в контраст с ранния му период, където вниманието е насочено към по икономическия

цикъл), както и по-късните му фундаментални произведения, сред които се открояват неговата социална философия, а в паричната сфера – денационализацията на емисията на пари. От 30 и 40 години, най-голямо внимание е обърнато на дебата на Хайек с Кейнс за спестяванията, инвестициите и публичните разходи, на статиите на Хайек върху ролята на разпръснатото знание (статии от 1937 и 1943 г.), както и неговия политически памфлет “Пътят към крепостничеството”.

Позициите на Хайек относно паричните процеси многократно еволюират, като винаги се ориентирани към търсене на институционално решение, което да гарантира “някакво естествено ниво на стабилност на парите”, чрез минимална политическа, централизирана намеса във формирането на паричната институции¹. Основното изискване според Хайек е парите да позволяват на цените да отразят “правилно” предпочитанията, избора и плановете на стопанските агенти.

През 30 те години Хайек се включва активно в дискусиите за преодоляване на стопанския и паричен национализъм, както и за изграждане на нов международен политически, стопански и паричен ред. През 1937 г. Хайек публикува в отделна монография, петте лекции, които чете в Женева, носещи името “*Monetary Nationalism and International Stability*”. Заедно с книгата на Л. Робинс “*Economic planning and international order*” (1937), и някои от публикациите на Л. Мизес и М. Хейлперин, тази малка книга може да се разглежда като основна за разбирането на паричния национализъм и необходимостта от неговото преодоляване. В същите години Хаейк пише няколко статии, които засягат проблемите на една бъдещо федеративно устройва на света, или поне на западния свят. Сред тях се откроява “*The Economic Conditions of Interstate Federalism*” (1939²), която заедно с няколко други текстове за бъдещото на Германия и Централна Европа, ни дават представа за един не напълно работен федеративен проект на Хайек, в това число и за обща парична политика. Трябва да се отбележи, че работейки в Лондон, Хайек е член на движението за федерация, особено що се отнася до неговите икономически теми (Rosenboim, 2014). През 1944 г. Хайек издава известна си книга “*The Road to Selfdom*”, в която в последната, 15 глава, формулира по сходен начин идеите си за едно федеративно устройство.

Върху темата за европейска федерация и ролята на Хайек е писано, като сред публикациите са открояват тези на Ф. Мазини (2012, 2022), Ottavio Reho (2016), Felice (2016), Spieker (2014) и Nientiedt (2022). Около европейската кризата и проблемите на еврото, се появи и статията на Де Сото (2012, 2015), в която авторът защитава съхраняването на еврото от позициите на австрийската школа. Днешното състояние на световната парична система наподобява това от 30 те години на миналия век. И затова, както посочва Хайек в заключението на своите лекции от 1937 г., за да се разберат проблемите на нестабилността на международния паричен ред е нужно да се върнем към същността и теорията на международния паричен стандарт (Hayek, 1937, 94).

Структурата на текста, който следва е следната. В първата част излагаме възгледите на Хайек за механизмите на функциониране на международната парична система,

¹ Подробно за еволюцията на Хайек по отношение на парите виж White (1999), Неновски (2004) и Selgin and White (1994).

² Текста цитираме по изданието на този текст от 1948 г. (Hayek, 1948).

групирани около проблемите на паричния интернационализъм и национализъм. Във втората част представяме неговите идеи за организиране на международната парична система, групиране около възстановяване и усъвършенстване на златния стандарт (1937 г.), за стоковата кошница (1943 г.), както и идеите за парична федерация (1939 г.).

В кратка заключителна дискусия, заедно с обобщение на казаното в статията, отбелязваме критиките и предложенията от страна на М. Хейлперин, които са интересни с това, че защитава либералните идеи, като ги адаптират към моментното състояние на световното стопанство. Докато Хайек може да се разглежда като представител на индивидуалистичната, либералната международна политическа икономика, то Хейлперин, се вписва в реалистичната международна политическа икономика, според, която националните стопанства остават важен фактор за разбиране на международните процеси, и либерализмът трябва да интегрира този факт³.

I Паричен национализъм и паричен интернационализъм – трите системи у Хайек

В самото начало на своите лекции Хайек дефинира паричния национализъм и международната парична система по следния начин:

“By Monetary Nationalism I mean the doctrine that a country's share in the world's supply of money should not be left to be determined by the same principles and the same mechanism as those which determine the relative amounts of money in its different regions or localities. A truly International Monetary System would be one where the whole world possessed a homogeneous currency such as obtains within separate countries and where its flow between regions was left to be determined by the results of the action of all individuals.” (Хайек, 1937, 2)

Стъпвайки върху тези дефиниции, Хайек обособява три базови типа парични системи, като разглежда тяхната роля от позициите на функциониране на международния паричен ред.

Първият тип парична система, която може да наречем “хомогенна парична система“, и която е апроксимирана най-добре от чистата металична (златна) система “purely metallic currency“, е такава система при която средствата за плащане в дадена страна може да се използва и в другите страни. Тоест трансферът на парите вътре в страната е равностоен на този между страните. В тази система няма понятието валутен курс, реално няма обособяване на национални парични маси. Тази система ще обозначим като T1.

Вторият тип парична система ще назовем “смесената парична система“ (злато плюс други платежни средства), която се апроксимира със златно-разменния стандарт, и където се формират национално обособени банкови системи, на базата на “система на национални резерви“ (банкноти и монети/кеш)⁴. Предварително отбелязваме, че именно тук, според Хайек, се крие причината за нестабилността на световния паричен ред.

³ Интересно е, че в “Пътя към крепостничеството“ (1944), Хайек критикува експлицитно подхода на реализма, и *Realpolitik* като го обвинява в (sic) непрактичност, т.е. нереалистичност, Хайек говори за “unpracticable “realists““ и т.н., реализмът е камуфлаж на планирането под предлог че е международно планиране и пр. (171, 174). Виж учебника по международна политическа икономика на Жилпин (Gilpin, 2001)

⁴ Според Хайек тази система се формира след 1844 г. в Англия.

“I shall argue that the existence of national reserve systems is the real source of most of the difficulties which are usually attributed to the existence of an international standard. I shall argue that these difficulties are really due to the fact that the mixed national currencies are not sufficiently international, and that most of the criticism directed against the gold standard qua international standard is misdirected. I shall try to show that the existence of national reserve systems alters the mechanism of the international money flows from what it would be with a homogeneous international currency to a much greater degree than is commonly realized.” (Hayek, 1937, 13-14)

В този хетерогенен и йерархичен по-характер тип парична система, се появява проблемът за ликвидността, т.е. а прехода от едни парични средства в други вътре в страната (проблемът за конвертируемостта), а в последствие и прехода между паричните средства на различните страни.

“It is probably much truer to say that it is the difference between the different kinds of money which are used in any one country, rather than the differences between the moneys used in different countries, which constitutes the real difference between different monetary systems.” (Hayek, 1937, 9)

Проблемът за ликвидността, за нейната йерархичност и комплексност става основен при поддържане не само на националната система, но и на международните парични отношения. Ликвидността тук функционира в рамките на режим на фиксиране валутни курсове, и гарантиран преход между националните парични средства. Тази система ще обозначим с Т2.

Последният тип парична система, е “чистата национална парична система“, когато с цел да се изолира националното стопанство, т.е. да се поддържат националните цени (общото национално ниво на цените) и националните доходи (заплатите), националните парични маси се обособяват, а преходът между тях става чрез пазарните движения на валутния курс (flexible parities). Плаващият валутен курс цели да изолира националното стопанство от шокове, идващи отвън. Този модел може да се разглежда като предтеча на съвременното инфлационното таргетиране. В годините на Хайек моделът се предлага от водещите британски икономисти (Д. М. Кейнс, Р. Харод, А. Хансен, Хотри и др.). Нека тази система да отбележим с Т3⁵.

След горните дефиниции, като следваща аналитична стъпка (във втората глава) Хайек представя механизма на международното движение на капитали в различните модели. Основното изискване остава отношението на националната парична маса по отношение на световната парична маса да се мени в същия ритъм като отклонението на националния доход към световния доход. Последната пропорция е водещ критерий за една ефективна международна парична система.

“Far from admitting that changes in the relative money holdings of different nations which go parallel with changes in their share of the world's income are harmful, we believe that such redistributions of money are the only way of effecting the change in real income with a minimum of disturbance. (Hayek, 1937, 52)

⁵ Интересно е, че този гресо модо този тип класификация е възприета и от Мишел Аглиета (1986), разбира се в друга парадигма на анализ на международния паричен ред. Сходни класификации се откриват е у М. Хейлперин и М. Ротбард (1962).

Следва анализ на паричния национализъм и интернационализъм в рамките на трите модела.

1. Хомогенната парична система

В рамките на първия тип парична система (хомогенната), Хайек поставя водещи моменти за трансмисията на паричните потоци и механизма на уравнивяване между две страни. Според автора, тези механизми са микроикономически, зависят от структурата на пътищата на парите, които не съвпадат с националните икономически зони. Всичко зависи от пътищата (“веригите”) на парите, тяхната дължина, междинни звена и комплексност в пространствата на двете страни, т.е. от влиянието на паричните промени върху индивидуалните доходи и относителните цени. Според Хайек уравнивяването става не на ниво национално стопанство, а по скоро на ниво сектор и дори индивид. След като показва различни примери на трансмисия, авторът заключава :

“This picture is of course highly unrealistic because it leaves out of account the infinite ramifications to which each of these chains of effects will develop. But even so it should, I think, make it clear how superficial and misleading the kind of argument is which runs in terms of the prices and the incomes of the country, as if they would necessarily move in unison or even in the same direction. It will be prices and incomes of particular individuals and particular industries which will be affected and the effects will not be essentially different from those which will follow any shifts of demand between different industries or localities.” (Hayek, 1937, 23)

Съществуват и две други теоретични положения за уравнивяването. Първо, не е задължително равенството на спестяване и инвестиции да е изпълнено в определена зона, част от по-голяма такава. И второ, - притокът на пари не винаги води до спадане на лихвения процент, както и изтичането на пари – до неговото покачване. Последната връзка се определя от познатото твърдение на Хайек и австрийската школа (противоположно на това на Кейнс), че потреблението и инвестициите се движат в различна посока и могат да се компенсират. Според Хайек, ако има спад в доходите, то потреблението спада, но е възможно да се увеличат инвестициите а от тук лихвеният процент да намалее (Hayek, 1937, 24-25)⁶.

Повтаряме, че всички тези механизми са микроикономически и структурни. Хайек е критичен към агрегираните величини и ценовите индекси. Според него те носят белега на изкуственото “политическо” групиране на различни променливи на национално ниво, което не отговаря на реалните икономически процеси. Именно това методологически грешно групиране води на един по-късен етап до опити чрез плаващи валутни курсове за стабилизиране на ценовото ниво и общия доход (търсене) на национално ниво. В рамките на уравнивяващия механизъм, движението на краткосрочни капитали е естествено, и то се движи от (реалната) динамика на финансирането на външната търговия. Това движение не може да се разглежда (или много рядко) като паричен шок. Или:

Whether this is made possible by the exporter directly crediting the importer with the price, or whether it takes place by some credit institution in either country providing the money, it

⁶ Виж подробно за тези връзки, в сравнителна перспектива австрийска школа/кейнсианство (Garrsion, 2001).

will always mean that the indebtedness of the importing country to the exporting increases temporarily, that is, that net short term lending takes place. [...] It is of course true that where each country habitually finances its exports and borrows its imports, any absolute increase of exports will tend to bring about an increase in the demand for loans and therefore a rise in the rate of interest in the exporting country. [...] Changes in short term international indebtedness must therefore be considered as proceeding largely concurrently with normal fluctuations in international trade; and only certain remaining balances will be settled by a flow of funds, largely of an inter-bank character, induced by differences in interest rates to be earned. (Hayek, 1937, 58-60).

Нещата ставата значително по-сложни, при анализа на втория тип парична система (хетерогенната, смесена система).

2. Хетерогенната парична система

Тук международните парични потоци се усложняват от съществуването на национални фракционни банкови системи, от национално централизирани резервни системи, начело с централните банки⁷. В рамките на тази смесена система (златно-разменен стандарт), се предполага, че промените в кредита могат да заменят промените в движението на златото. В тази парична система няма съвпадение между промените на банкови депозити и това на банкнотите и монетите. Появява се темата за ликвидността, която е свързана с превръщането на депозитите в банкноти и в злато, както и на националните банкноти в чуждестранни банкноти. Всичко това води до шок върху инвестициите и инвестиционната дейност. По думите на Хайек:

“It cannot, without endangering its reserve position, freely convert all the bank deposits or banknotes which will be released by individuals into money which can be transferred into the other countries. If it wants to prevent an exhaustion or dangerous depletion of its reserves it has to speed up the process by which payments from A to B will be decreased or payments from B to A will be increased. And the only way in which it can do this quickly and effectively is generally and indiscriminately to bring pressure on those who have borrowed from it to repay their loans.” (Hayek, 1937, 27)

Появяват се структурни и преразпределителни процеси, свързани с добре познатия механизъм на “ефекта на Кантийон”. Отново по Хайек:

“The important point, however, is that in this case the people who will have to reduce their expenditure in order to produce that result will not necessarily be the same people who would ultimately have to do so under a homogeneous international currency system, and that the equilibrium so reached will of its nature be only temporary.” (Hayek, 1937, 28)

Важен момент в смесената система, на който Хайек обръща специално внимание, е разминаването между банковия лихвен процент и естествения лихвен процент, което както е известно е формулиран първоначално от К. Виксел. Движението на банковия (паричен) лихвен процент (този по кредитите) се откъсва от движението на спестяванията и инвестициите (капитала), и това води до деформация на относителните цени и на

⁷ Интересно е да се отбележи, че когато през 60 те години Де Гол предлага възврат към златния стандарт, под влияние на Жак Рюеф, друг влиятелен икономист, и висш функционер Жан Марсел Жаненей (Jean-Marcel Jeanneney), специално подчертава, че е нужно да циркулират златни монети, като през първата световна война, иначе функциите на уравнивяване се ограничават, липсва арбитраж от страна на населението (Jeanneney, 1995 [1994], 65-66).

стимулите и плановете на икономическите агенти. Според Хайек изтичането на 10 % злато не е равносилно на изтичането на 1% злато плюс 9% свиване на кредита (31). Разминаването между банковия и естествен лихвен процент, е сериозен паричен шок.

“In other words, it is a disturbance which possesses all the characteristics of a purely monetary disturbance, namely that it is self-reversing in the sense that it induces changes which will have to be reversed because they are not based on any corresponding change in the underlying real facts” (Hayek, 1937, 28).

От тук, в основата на всички проблеми в международен план лежи архитектурата на смесената парична система, а именно:

“[...] my task merely is to show how the existence of national banking systems, based on the collective holding of national cash reserves, alters the effects of international flows of money. [...] But all the attempts to substitute other measures for changes in the discount rate as a means to "protect reserves" do not help, because it is the necessity of "protecting" reserves rather than letting them go (i.e. using the conversion into gold as the proper method of reducing internal circulation) not the methods by which it has to be done, which is the evil. (Hayek, 1937, 30, 33).

Към този фундаментален дефект на тип 2 парична система, за националната ликвидност, се добавя проблема за международните ликвидни активи, което придава на движението на капитал “разрушителен характер” понеже го откъсва от финансирането на външната търговия. Търсенето на международна ликвидност става по-важен мотив от търсенето на чуждестранен капитал. Движението на краткосрочен капитал вече се движи и от промените в скontoвите проценти на националните централни банки. В действителност всяка централна банка се старее да прехвърли уравниливанията върху другите нации. А ако централните банки правят това едновременно, резултатът е обратния на това, което се търси (61).

“It is because with mixed national monetary systems the movements of short-term funds are frequently due, not to changes in the demand for capital for investment, but to changes in the demand for cash as liquidity reserves, that short term international capital movements have such or bad reputation as causes a monetary disturbances.” (Hayek, 1937, 62).

Последната трета парична система, тази на паричния национализъм, или наречена още система на стабилизация на общото национално ниво (индекс) на цените и на общото национално ниво (индекс) на паричните доходи, се характеризира с плаващ валутен курс.

3. Системата на паричния национализъм

Основното положение е, че плаващият валутен курс е способен да изолира националното стопанство и да го предпази от трудностите на уравниливане чрез цените, доходите, и паричната маса. В тази система Хайек посочва основна методологическа грешка на привържениците на паричния национализъм, а именно:

“Now it should be evident that a policy of stabilization, whether it be of the general price level or the general level of money incomes is one thing if it be applied to the whole of a closed system and quite another if the same policy is applied to each of the separate regions into which the total system can be more or less arbitrarily divided.” (Hayek, 1937, 35).

Паричният национализъм, според Хайек, няма сериозна теоретична основа, а се крепи преди всичко върху неправилно интерпретиран неуспешен опит на стабилизация във Великобритания (1925-1931), както и върху тенденциите за построяването на статически агрегирани индекси на национално равнище (според Хайек, “the fashionable pseudo-quantitative economics of averages”).

“Nevertheless this experience has created among many British economists a curious prepossession with the relations between national price- and cost- and particularly wage-levels, as if there were any reason to expect that as a rule there would arise a necessity that the price and cost structure of one country as a whole should change relatively to that of other countries. And this tendency has received considerable support from the fashionable pseudo-quantitative economics of averages with its argument running in terms of national "price levels", "purchasing power parities", "terms of trade", the "Multiplier", and what not. The purely accidental fact that these averages are generally computed for prices in a national area is regarded as evidence that in some sense all prices of a country could be said to move together relatively to prices in other countries.” (Hayek, 1937, 45).

Стабилизирането (казано на днешен език “таргетирането”) на националния общ ценови индекс, предполага, че вътре в индекса движението на едни относителни цени се компенсира от промените в обратна посока на други относителни цени. Централната банка обаче не може да целенасочено влияе върху структурата на относителните цени, за сметка на това тя я руши, давайки грешни сигнали (42).

Плаващият валутният курс не може да изолира националното стопанство, оставяйки ценовото ниво постоянно. Например, при негативен шок върху търсенето, когато няма компенсиране чрез изтичане на пари, отрицателният търговски баланс води неминуемо до поевтиняване на курса. Но това е само частично защото се появява и стремеж към субституция на вносните стоки с национални стоки. В крайна сметка се предизвикват мащабни преразпределителни процеси чрез относителните цени и индивидуалните доходи. Така или иначе, движението на курса е явен паричен шок, който рано или късно се само-коригира (41).

“[...] the final positions will not be the same as that which would have been reached if exchanges had been kept fixed; because in the course of the different process of transition all sorts of individual profits and losses will have been made which will affect that final position. But roughly speaking and disregarding certain minor differences, it can be said that the same change in relative prices which, under fixed exchanges, would have been brought about by a reduction of prices in the industry immediately affected is now being brought about largely by a corresponding rise of all other prices.” (Hayek, 1937, 40).

Или да вземем противоположната конфигурация за страна, където се наблюдава положителен шок върху търсенето (при цел национална ценова стабилност и стабилност на доходите). Тук се наблюдава обратният процес, т.е. на поскъпване на националната валута и ще се достигне до следния ефект:

“It means that prices would be stabilized only in that area where they tend to fall lowest relatively to the rest of the world, and that all further adjustments are brought about by proportionate increases of prices in all other countries. The possibilities of inflation which this offers if the world is split up into a sufficient number of very small separate currency areas seem indeed very considerable.” (Hayek, 1937, 43).

И един цитат от книгата от 1937 г., който би бил полезен за разбиране на функционирането на днешната еврозона.

“On the other hand, there is no reason why one should expect the self-reversing effects of monetary changes to be connected with the change of the quantity of money in a particular area which is part of a wider monetary system. If a decrease or increase of demand in one area is offset by a corresponding change in demand in another area, there is no reason why the changes in the quantity of money in the two areas should in any sense misguide productive activity. They are simply manifestations of an underlying real change which works itself out through the medium of money.” (Hayek, 1937, 48).

В горната логика, Хайек критикува Р. Харод (т.е. паричния национализъм), за твърдението, че развитите и бедните страни не могат да са в обща парична зона. Според Харод първите трябва да имат надценени пари по отношение на парите на вторите, за да се развиват, трябва да имат “слаби пари”, поради необходимостта от по-висока инфлация. Според Хайек това е грешна постановка, защото неравномерността на развитието е отражение на реални процеси независимо от мащаба на зоната (48-49).

Общо казано, идеята на Хайек е да сравни паричните механизми на световното стопанство с тези националното стопанство и да покаже, че единствено на световно равнище, парите са “истински пари” и не рушат относителните цени и реалните структурни процеси. Контролирането на паричната маса на национално равнище е не само невъзможно, но и вредно. В свят от национални парични национализми, се появяват мощни парични шокове, водещи до “реално” преразпределение на доходи и ресурси.

“The answer to these questions is not difficult. We know that the really harmful effects of inflation and deflation spring, not so much from the fact that all prices change in the same direction and in the same proportion, but from the fact that the relation between individual prices changes in a direction which cannot be maintained; or in other words that it temporarily brings about a distribution of spending power between individuals which is not stable. We have seen that the international redistributions of money are part of a process which at the same time brings about a redistribution of relative amounts of money held by the different individuals in each country, a redistribution within the nation/which would also have to come about if there were no international money.” (Hayek, 1937, 50).

В този трети модел движението и обемите на капиталите става още по силно и непредвидимо. Плаващите курсове създават нов мотив за трансфер на фондове и спекулативни капитали.

“That is, short term capital movements will on the whole tend to relieve the strain set up by the original cause of a temporarily adverse balance of payments. If exchanges, however, are variable, the capital movements will tend to work in the same direction as the original cause and thereby to intensify it. This means that if this original cause is already a short-term capital movement, the variability of exchanges will tend to multiply its magnitude and may turn what originally might have been a minor inconvenience into a major disturbance.” (Hayek, 1937, 64).

Хайек отново критикува Харод, според когото не бива да се позволява изтичането на капитали да доведе до вдигане на лихвения процент. Хайек от своя страна показва причинно-следствени връзки, които при конфигурацията на Харод водят до обратния ефект. А именно, ниските лихви предизвикват обезценяване на националната валута, а

това от своя страна до бягство на капитала, което рано или късно води до инфлация и ... до вдигане на банковия процент (66). Като резултат стабилизационната парична политика на национално равнище рано или късно води до контрол върху движението на капитал, а от тук и на тотално ограничение на външнотърговските потоци. Този мултипликационен процес на контрол, между другото, е показван многократно от икономистите от онези години (виж обзор в Nenovsky and Dimitrova, 2007).

“To make even this really effective would of course involve not only a prohibition of foreign lending and of the import of securities of any description, but could hardly stop short of a full-fledged system of foreign exchange control. But exchange control designed to prevent effectively the outflow of capital would really have to involve a complete control of foreign trade, since of course any variation in the terms of credit on exports or imports means an international capital movement.” (Hayek, 1937, 67).

Във всяка една конфигурация от шокове, изолирането на националното стопанство е невъзможно, и опитите за изолиране разширявайки лихвените диференциали, усилва движението на капитали. Освен това:

“Although the supply of capital may not change, the kind of goods which under the changed circumstances it will be most profitable to import and export will still alter the demand for capital with the same effects.” (Hayek, 1937, 70).

Според автора, основната методологическа грешка идва от отъждествяването на функционирането на националното стопанство с това на затвореното стопанство.

“But it is an illusion that it would be possible, while remaining a member of the international commercial community, to prevent disturbances from the outside world from reaching the country by following a national monetary policy such as would be indicated if the country were a closed community.” (Hayek, 1937, 71).

На последно, но важно място, се отбелязва че към икономическите проблеми се добавят и политическите напрежения между страните.

В заключение, и трите системи имат недостатъци в международен план, но най-близо до идеала, до “истинската” международна парична система се доближава първият тип Т1, хомогенната система, златен стандарт. Вторият тип, Т2, хетерогенната смесена система, тази на златно-разменния стандарт, не е достатъчно интернационална, а последният тип Т3, националната парична система, е отрицание на стопанските принципи не само в международен, но и в чисто национален план. Шоковете върху международната стабилност при Т3 са изключително силни (73). В заключение.

“I hope I have made it clear in particular that I do not regard the sort of international system which we have had in the past as by any means completely satisfactory. The Monetary Nationalists condemn it because it is international; I, on the other hand, ascribe its shortcomings to the fact that it is not international enough.” (Hayek, 1937, 74).

Хайек не само излага тези три системи, но и прави опити за предложения на реформи в посока на един “истински” международен ред. Какво предлага Хайек? Според нас през 30-те и на началото на 40 те години, той клони (без да бъде категоричен) около три институционални и организационни решения, които не са взаимоизключващи, и които ще разгледаме в следващия параграф.

II Проектите на Хайек за “истински” международен паричен ред

В общи линии двете решения се свеждат до усъвършенстване на златния стандарт, до замяната на златото със стокова кошница, както и до някои идеи, които не са напълно развити, за изграждане на парична федерация, била тя световна, или между водещите развити държави. Докато първото решение е представено най-вече в книгата му от 1937 г. (глава V, 73-94), а стоковата кошница в статия от 1943 г., то идеите за парична федерация могат да се открият разхвърляни в редица статии, и най-вече в статията му *The Economic Conditions of Interstate Federalism* (1939), както и някои публикации от първата половина на 40-те години, най-вече *The Road to Serfdom*, Chicago (1944), *Historians and the future of Europe* (1944), *Is there a German nation?* (1945), *A plan for the future of Germany* (1945), като в *Opening address to a conference at Mont Pèlerin* (1947). Да ги разгледаме хронологически.

1. Усъвършенстваният златен стандарт

Според Хайек, докато необходимостта от международен паричен стандарт се диктува от икономически причини, то изборът на златото като такъв стандарт се определя от политическите ограничения на съществуването на отделни суверенни държави.

“But, to repeat, while an international standard is desirable on purely economic grounds, the choice of gold with all its undeniable defects is made necessary entirely by political considerations. [...] Yet in a world consisting of sovereign national States there seem to me to exist compelling political reasons why gold (or the precious metals) alone and no kind of artificial international currency, issued by some international authority, could be used successfully as the international money“ (Hayek, 1937, 75).

Горният цитат, е отчасти в противоречие с дефиницията на Хайек за паричен национализъм и интернационализъм, и го приближава към течението на “реализма” в международните икономически отношения (ще видим в заключението позициите на М. Хейлперин), оставя отворена врата за теоретическо обосноваване на друг вид, - незлатни международни пари. За Хайек основният проблем е как да се минимизира, и дори преодолее хетерогенността, която е в основата на T2 и която се открива дори при T1, и която е свързана с наличието на кредитната суперструктура с основа национална резерва, както и със съвпадащия с нея КПИ.

“The homogeneity of the circulating medium of different countries has been destroyed by the growth of separate banking systems organized on national lines. Can anything be done to restore it?“ (Hayek, 1937, 76).

Хайек вижда две крайни институционални решения на нехомогенността, които се свеждат до (1) “free banking”, свободното банкиране, при което всички частни банки ще имат право на парична емисия (това решение, както е известно Хайек развива през 70-те години) и до (2) международна централна банка. И още Хайек добавя:

“I need not add that both of these ideals seem utterly impracticable in the world as we know it. But I am not certain whether the compromise we have chosen, that of national central banks which have no direct power over the bulk of the national circulation but which hold as the sole ultimate reserve a comparatively small amount of gold is not one of the most unstable arrangements imaginable.“ (Hayek, 1937, 77)

Отново, според автора, централната трудност се крие в йерархичността на ликвидността, и по-точно до противоречие между динамиката на националната и на международната ликвидност.

“The central bank, however, has not only to provide the required amounts of the medium generally accepted within the country; it has also to provide the even more liquid, internationally acceptable, money. This means that in a situation where there is a general tendency towards greater liquidity there will be at the same time a greater demand for central bank money and for the international money. But the only way in which the central bank can restrict the demand for and increase the supply of the international money is to curtail the supply of central bank money. In consequence, in this stage as in the preceding one, any increase in the demand for the more liquid type of money will lead to a much greater decrease in the supply of the somewhat less liquid kinds of money.” (Hayek, 1937, 79)

От особено значение е твърдението на Хайек, че промените в структурата, в йерархията на парите (на тяхната ликвидността) имат кумулативно влияние върху общата циркулираща парична маса. Това твърдение е типично за структурния подход на австрийската школа, според която между структурата и цялото има пряка връзка.

“[...]—these artificial distinctions of liquidity (as I have previously called them)— have the effect, therefore, that any change in the relative demand for the different kinds of money will lead to a cumulative change in the total quantity of the circulating medium.” (Hayek, 1937, 79)

Хайек смята, че решението преминава не само през парична реформа, а през цялостна реформа на банковата система. Той вижда като най-интересно предложението “за 100% пари” на Чикагския икономист Х. Саймън, където банковите депозити се покриват постоянно със 100% банкноти. Според Хайек, макар и да е правено в един чисто националистичен проект, това институционално решение може прекрасно да се използва в новата, реформирана международна хомогенна парична система. То обаче трябва да се съчетае с международен контрол върху производството на злато, или на злато и сребро, - ако се избере биметализма при едно реалистично отношение между двата метала. Хайек си дава сметка, че премахването на депозитните пари автоматично води след себе си появата на нови парични иновации и субститути (“near-moneys”), както и че пълният контрол върху хомогенността на паричната маса е трудно осъществим (82-83). Но според него, предложението на Саймън е стъпка в правилна посока.

При всеки случай институционално създадените разлики в ликвидността, са основна вреда на националната и международна система, и те трябва да се ограничат.

“[...] yet remains true that, within the field of instruments which are undoubtedly generally used as money, there are unnecessary and purely institutional distinctions of liquidity which are the sources of serious disturbances and which should as far as possible be eliminated.” (Hayek, 1937, 83)

В практически план, като първа стъпка Хайек смята, че трябва да се установи фиксиран курс, т.е. предвидимост между отделните форми на парите. Това ще реши проблема за институционална дефинираната ликвидност, което от своя страна ще ограничи и движението на краткосрочни фондове. Общата схема ще се допълни от международен

фонд за компенсация от злато (такъв може да е BIS/БМР)⁸, както и от изискването за поддържане на значителни златни резерви от централните банки. Последното ще позволи да се правят уравновесявания само с малки движения на златото без да се включват компенсиращи промени в кредита (84-86). По оценки на Хайек, в края на 1936 г. световният запас от злато покрива 73.5% от пасивите на виждане на централните банки, включително и паричното обращение на правителствата⁹. За да може обаче да се преодолее неравномерното разпределение на златото между страните, е удачно да се намали неговата цена, като по този начин всички централни банки ще притежават значителен резерв (86-87). Освен това:

“If we assume the different countries to start with a gold reserve amounting to only a third of the total monetary circulation 1 this would probably provide a margin amply sufficient for any reduction of the country's share in the world's stock of money which is likely to become necessary. [...] Or in other words, if the principle of changing the total circulation by the full amount of gold imported or exported were strictly applied, gold movements would be much smaller than has been the case in the past, and the size of the gold movements experienced in the past create therefore no presumption that they would be equally large in the future.” (Hayek, 1937, 87-88)

Всичко това цели да се подобри функционирането на уравновесяващия механизъм, в рамките на хетерогенния паричен модел, T2. Според Хайек при T2 ще са нужни значително повече усилия и умения от страна на паричните власти, които да помагат на механизма да работи. Тук ще става въпрос не само за КПИ, но и за цялостен контрол върху кредита. Централната банка ще трябва да постоянно да се противопоставя на нарастващите трендове на кредитиране, и да и ги държи в съответствие с динамиката на резервите. Например:

“[...] this means that the central bank, in order to make the total amount of money move with its reserves, would frequently have to change the amount of central bank money independently of changes in its reserves and occasionally even in a direction opposite to that in which its reserves may change. [...] And the policy to make this control effective will have to be very different from the policy of a bank which is concerned merely with its own liquidity. It will have to act persistently against the trend of the movement of credit in the country, to contract the credit basis when the superstructure tends to expand and to expand the former when the latter tends to contract” (Hayek, 1937, 89-90)

Друга мярка, която трябва да се елиминира един важен слой ликвидност е чрез премахване на “принципа на националната резерва”. Тоест да се разграничи централизираната емисия на книжни пари (от ЦБ), от държането на резерви, което трябва да е децентрализирано при индивидуалните банки. Това според Хайек е правилно решение, но по-лесно приложимо при една либерална световна федерация населена с много и равнопоставени банки, и трудно приложимо в свят на суверенните държави с централни банки. (91-92). В същия параграф Хайек формуляра отново задачата на паричната политика (която е не трябва да е нито инфлационна, нито

⁸ Такава идея е изказвана от друг известен икономист от разглеждания период поляка Ф. Млинарски, както и по-късно от гръцкия икономист К. Золотас.

⁹ Това днес наричаме “парична база”, или “резервни пари”.

дефлационна), по сходен начин с това, което значително по-късно М. Фридман ще формулира като парично правило.

“Whether we think that the ideal would be a more or less constant volume of the monetary circulation, or whether we think that this volume should gradually increase at a fairly constant rate as productivity increases, the problem of how to prevent the credit structure in any country from running away in either direction remains the same.” (Hayek, 1937, 93)

Горното правило обаче, е изключително трудно да се прилага в отделна страна, член на международното парично стопанство и дори може самото то да стане допълнителен източник на нестабилност. От тук и извода на Хайек, че парично правило може да се приложи единствено на международна равнище и от наднационални парични власти. Хайек завършва книгата си отбелязвайки.

“This means of course that a really rational monetary policy could be carried out only by an international monetary authority, or at any rate by the closest cooperation of the national authorities and with the common aim of making the circulation of each country behave as nearly as possible as if it were part of an intelligently regulated international system.” (Hayek, 1937, 93).

Горната позиция на Хайек от 1937 г., ни отвежда към следващото институционално решение за международния паричен ред, което Хайек лансира две години по-късно под формата на “парична федерация”.

2. Междудържавната парична федерация

Както вече отбелязахме в увода на настоящия текст, Хайек взема активно участие в движението за световна федерация, популярно през 30 те години, и появило се като реакция на крайния политически и икономически национализъм. Споменахме също, че идеите на Хайек за световна и европейска федерация са били и остават обект на интерес от страна на политолозите и икономистите, интересувачи се от международната проблемите, и най-вече от европейската интеграция. Трябва все пак да се подчертае, че либералните версии на европейския федерализма, в това число и на Хайек, като цяло са пренебрегвани. Например в обзорната книга на Сабин Саюрержер върху теория и концепциите за европейската интеграция, има отделен анализ на различните версии на федералния подход, където Хаейк не е споменат (Saurugger, 2010, 128-255)¹⁰.

Основните, принципни позиции на Хайек са представени в кратката му статията “The Economic Conditions of Interstate Federalism“, публикувана през 1939 г. (за цитатите използваме преиздаването през 1948 г.¹¹). Голяма част от тази статия е възпроизведена и преформулиран през 1944 г. в известната книга на Хайек, *The Road to Serfdom*, в последната, 15 глава *The Prospects of International Order* (163-176).

В самото начало на този интересен документ, Хайек заявява, че паричната система е елемент от една обща, над национална институционална рамка и е толкова важна колкото общите правила на правото и комуникациите, както, разбира се и политиката на отбрана.

¹⁰ По темата за федерализма в Европа публикациите са многобройни, виж например Sidjanski (1992) и Burgess (2000).

¹¹ Всички страници по-долу в тази част са от Hayek (1948 [1939])

“IT IS rightly regarded as one of the great advantages of interstate federation that it would do away with the impediments as to the movement of men, goods, and capital between the states and that it would render possible the creation of common rules of law, a uniform monetary system, and common control of communications. [...] The relations of the Union with the outside world provide some important reasons for this, since a common representation in foreign countries and a common foreign policy is hardly conceivable without a common fiscal and monetary policy.” (Hayek, 1948 [1939], 255-256).

В действителност, Хайек се включва в дебата за решенията за изграждане на световна/европейска федерация, като се опитва да се аргументира основната си теза, че политическа федерация е невъзможна без икономическа основа. И ако днес това изглежда повече от доказано, в онези години позицията на Хайек е била по-скоро маргинална сред либералните икономисти и учени. Хайек пише

“The most compelling reasons for extending the union to the economic sphere are provided by the necessity to preserve the internal coherence of the Union. [...] It seems fairly certain that political union between erstwhile sovereign states would not last long unless accompanied by economic union.” (Hayek, 1948 [1939], 257-258).

По-късно, в “Пътя към крепостничеството” (1944), когато Хайек акцентира върху опасностите идващи от многобройните предложения за наднационално планиране, споменава, че е нужно в по-голяма степен ограничаване на националния политически суверенитет и правилата на правото, отколкото изграждане на международно правителство и планиращ орган.

“Far from its being true that, as is now widely believed, we need an international economic authority while the states can at the same time retain their unrestricted political sovereignty, almost exactly the opposite is true. What we need and can hope to achieve is not more power in the hands of irresponsible international economic authorities, but, on the contrary, a superior political power which can hold the economic interests in check, and in the conflict between them can truly hold the scales, because it is itself not mixed up in the economic game. The need is for an international political authority which, without power to direct the different people what they must do, must be able to restrain them from action which will damage others. The powers which must devolve on an international authority are not the new powers assumed by the states in recent times, but that minimum of powers without which it is impossible to preserve peaceful relationships, i.e. essentially the powers of the ultra-liberal “laissez-faire” state. And even more than in the national sphere, it is essential that these powers of the international authority should be strictly circumscribed by the Rule of Law” (Hayek, 1944, 172).

Хайек отново излага своето твърдение, от книгата 1937 г, според което не вижда рационален аргумент защо икономическите, парични правила, които са в сила в рамките на една страна, да не важат за международното и световно стопанство¹².

¹² В последната част ще видим аргументите на М. Хейлперин. По-късно, в “Пътя към крепостничеството”, Хайек категорично пише: “ If her different from that in which members of other groups share. If the resources of different nations are treated as exclusive properties of these nations as wholes, if international economic relations, instead of being relations between individuals, become increasingly relations between whole nations organised as trading bodies, they inevitably become the source of friction and envy between whole nations.” (Hayek, 1944, 163).

“There is no valid reason why any change which affects a particular industry in a certain territory should impinge more heavily upon all or most of the inhabitants of that territory than upon people elsewhere. This would hold good equally for the territories which now constitute sovereign states and for any other arbitrarily delimited region, if it were not for custom barriers, separate monetary organizations, and all the other impediments to the free movement of men and goods.” (Hayek, 1948 [1939], 257-258).

Според Хайек изграждането на федерални структури е част от една широко либерална стратегия, която цели така да се реструктурира стопанското и политическо пространство, че да се минимизира намесата на държавата и да се децентрализира властта. Или казано другояче – да се разшири полето на действие на стопанския избор, естественото действие на механизма на цените, и правилната алокация на ресурсите. Това Хайек вижда като се ограничи и свие влиянието на националното ниво при вземане на решения, а се засилят федералното и локалното, местното равнище.

Според Хайек, междудържавната федерация преодолява недостатъците на класическия либерализъм, характерен за 19 век, когато той не е достатъчно интернационален и води до конфликти и войни¹³. Либерализмът през 19 век е свързан първоначално с национализма (виж например книгата на Хелейнер), а после с идеите на социализма (доказателство Дж. С. Мил). През 20 век, особено през 30 те години, национализмът и социализмът са вече обединени и либерализмът трябва да се разграничи от тези социални направления. Затова, смята Хайек, е нужно едновременно да се проведе либерална икономическа реформа и да се построи подходящ международен ред, като двете институционални реформи трябва взаимно да се поддържат (270-271).

“The idea of interstate federation as the consistent development of the liberal point of view should be able to provide a new *point d'appui* for all those liberals who have despaired of and deserted their creed during the periods of wandering.” (Hayek, 1948 [1939], 271).

Хайек развива своите аргументи последователно. Първо, политическата федерация, съчетана с едно голямо стопанско и политическо пространство, ще доведат до премахването на групите по интереси на национално и регионално равнище, групи, който както е известно лежат в основата на всички социални конфликти. Ще се създадат, да ги наречем, “плаващи групи по интереси”¹⁴, и подвижни коалиции между индивидите, които ще преодолеят националното и регионално фиксиране на интереси и идеи.

“But it is clearly in the interest of unity of the larger whole that these groupings should not be permanent and, more particularly, that the various communities of interest should overlap territorially and never become lastingly identified with the inhabitants of a particular region.” (Hayek, 1948 [1939], 271).

На следващо място, идва аргумента за по-голямата ефективност на ценовия механизъм, който както знаем е основен аналитичен елемент в австрийската теория. При федерацията, манипулациите на относителните цени ще намалеят, а те, според Хайек са в основата на всяка активна държавно икономическа политика за стимулиране на определени сектори или групи (259). Така “they limit to a great extent the scope of the

¹³ В това число не е свършен и механизмът на хомогенния, златен паричен стандарт, - видяхме това в първата част на нашия текст.

¹⁴ Хайек не използва термина “плаващи”, но по-същество има това предвид.

economic policy of the individual states.“ (258). Напълно в духа на модерната теория на оптимални парични зони, Хаейк твърди, че премахването на митническите тарифи, и последващото движение на стоки, хора и пари, ще позволи на бързо пренасяне на ценовите сигнали в цялата зона, и тяхната по-голяма гъвкавост ще доведе до правилно насочване и използване на ресурсите. Всяка помощ за определен сектор или група, ще трябва да се ограничи и да минава единствено през данъчното облагане.

От решаващо значение за модела на Хайек е решението на паричния въпрос. Парите трябва да се изнесат на над национално, федеративно ниво. Отношенията между централните банки, трябва да почиват на трансфер на общи пари, като правилата трябва да са дори по-твърди от тези на класическия, хомогенен златен стандарт (където има определени отклонения във валутните курсове). Моделът на ФРС на САЩ, според Хайек е по-добър от съществуването на независими централни банки¹⁵. Нека да цитираме Хайек.

“It will also be clear that the states within the Union will not be able to pursue an independent monetary policy. With a common monetary unit, the latitude given to the national central banks will be restricted at least as much as it was under a rigid gold standard-and possibly rather more since, even under the traditional gold standard, the fluctuations in exchanges between countries were greater than those between different parts of a single state, or than would be desirable to allow within the Union. Indeed, it appears doubtful whether, in a Union with a universal monetary system, independent national central banks would continue to exist; they would probably have to be organized into a sort of Federal Reserve System. But, in any case, a national monetary policy which was predominantly guided by the economic and financial conditions of the individual state would inevitably lead to the disruption of the universal monetary system. Clearly, therefore, all monetary policy would have to be a federal and not a state matter.“ (Hayek, 1948 [1939], 271).

Ако се върнем за кратко към съвременността, то няма съмнение, че Евросистемата и ЕЦБ институционално наподобяват предложението на Хайек. Отклонявайки се обаче в най-важното – функционирането в рамките на твърд паричен стандарт (по-твърд дори от златото), и спазването на железни правила на емисията на пари (в този ред на мисли, виж интересната книга на Sinn, 2020)¹⁶.

По-нататък, федерацията, ще доведе до фискална конкуренция, което ще намали данъчната тежест, и от тук и функциите на националните правителства. Но не само икономическата политика на държавата ще се ограничи, - ще се свие е икономическата роля и политическата сила на търговските и професионалните организации, в това число и на синдикатите. Картелирането и влиянието на тези организации върху предлагането ще се намали. И нещо важно, - ще се премахне или свие средното, национално ниво в

¹⁵ За икономическите измерения на северно американската федерация, виж класическата книга Beard, Ch. (2004 [1913]). *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*.

¹⁶ Не случайно, Ханс Вернер Зин, известният немски икономист (ордолиберал), първият лансирал проблема за Таргет балансите, предлага тези баланси да се компенсират в злато (Sinn, 2020). Интересно е да се отбележи, че в рамките на дебатите за общите европейски пари, през 80-те и 90-те години, се лансират редица проекти за паралелни пари (британското правителствено предложение, а също Р. Ваубел, П. Сален, ЖП Сенти и пр.), които несъмнено се доближават до известната идея на Хайек от 1976 г. за денационализация и конкуренция на парите. И докато тази идея на късния Хайек е обект на дискусии и критики при създаването на еврото (виж Issing, 2000), то на представените от нас в тази статия позиции на Хайек от 30-40 те години, не е обърнато внимание.

Йерархията на вземане на решения, което е най-опасно, понеже позволява формирането на устойчиви, хомогенни и само-поддържащи се групи по интереси. Именно тези групи са в основата на появата на високи тарифи, защитаващи определени индустрии, и всякакви други форми на защита, които прехвърлят тежести от една група върху друга. Те ползват националната идеология (Хайек употребява “myth of nationality”) и пр.

На локално ниво, няма значителни индустрии, а на федерално, такива групи на могат да се формират. От тук и протекционистичните мерки на федерацията ще са по-ниски от тези при националните държави, понеже прехвърлянето от една група върху друга ще е затруднено¹⁷. Според Хайек, наличието на различни по стопанско развитие части на федерацията, които имат нужда от различни фискални и други условия, ще ограничи провеждането на общата федерална стопанска политика.

“It will be much harder to retard progress in one part of the federation in order to maintain standards of life in another part than to do the same thing in a national state. But even where it is not simply a question of "regulating" (i.e., curbing) the progress of one group in order to protect another group from competition, the diversity of conditions and the different stages of economic development reached by the various parts of the federation will raise serious obstacles to federal legislation. Many forms of state interference, welcome in one stage of economic progress, are regarded in another as a great impediment.” (Hayek, 1948 [1939], 263).

Горното положение на Хайек е изключително интересно в светлината на съвременния стремеж към конвергенция, реална и номинална, между страните членки на ЕС и еврозоната, като условие за провеждане на общи политики. Тоест, според Хайек, може да се предположи, че конвергенцията ще засили общите политики и ще свее пространството на либералните пазарни сили. С други думи либералните икономисти трябва да се стремят конвергенцията да се забави и хетерогенността между страните в ЕС и еврозоната да се поддържа¹⁸. Планиране на ниво федерация не бива да съществува, а само да се фиксират най-общите правила, в рамките на което да се развива стопанската дейност. Международното планиране и преразпределителната справедливост (distributive justice) е още по-голям нонсенс от националното (за това пише и Л. Робинс в своята книга от 1937 г.), то води до тоталитаризъм (налагане на предпочитания и ред на цели) не само на ниво индивид, но и към малките и все още бедни страни, членове на федерацията. По-късно, в “Пътя към крепостничеството” Хайек развива тази идея, и повтаря основното си заключение.

“By all means let us assist the poorer people as much as we can in their own efforts to build up their lives and to raise their standards of living. An international authority can be very just and contribute enormously to economic prosperity if it merely keeps order and creates conditions in which the people can develop their own life; but it is impossible to be just or to let people live their own life if the central authority doles out raw materials and allocates markets, if every spontaneous effort has to be “approved” and nothing can be done without the sanction of the central authority. [...] Any international economic authority, not subject to

¹⁷ Тук вредното влияние на средното йерархично равнище, напомня резултатите от изследванията на пазара на труда, където гъвкавостта на заплатите е най-малки при браншово, отраслово договаряне, и по-висока при национално договаряне и на ниво предприятие.

¹⁸ Това обяснява и британската позиция за опасността от голям общ бюджет, както и желанието и да се включат повече европейски страни ЕС, независимо от това че са “бедни” и малки.

a superior political power, even if strictly confined to a particular field, could easily exercise the most tyrannical and irresponsible power imaginable. (Hayek, 1944, 169)¹⁹.

По-нататък, федерацията ще ограничи сферата на планирането и потенциалния социализъм, което е вредно и опасно според Хайек. Планирането предполага общи ценности и идеали (а също “стандарт на живот, традиции и образование“, 265) за да има съгласие за планиране (общи цели и пр.). Според Хайек:

“It is clear that such agreement will be limited in inverse proportion to the homogeneity and the similarity in outlook and tradition possessed by the inhabitants of an area. [...] it must be clear that people will be reluctant to submit to any interference in their daily affairs when the majority which directs the government is composed of people of different nationalities and different traditions.“ (Hayek, 1948 [1939], 264).

И затова,

“There seems to be little possible doubt that the scope for the regulation of economic life will be much narrower for the central government of a federation than for national states.“ (Hayek, 1948 [1939], 265).

Като цяло заключението на автора е следното

“The conclusion that, in a federation, certain economic powers, which are now generally wielded by the national states, could be exercised neither by the federation nor by the individual states, implies that there would have to be less government all round if federation is to be practicable. Certain forms of economic policy will have to be conducted by the federation or by nobody at all. Whether the federation will exercise these powers will depend on the possibility of reaching true agreement, not only on whether these powers are to be used, but on how they are to be used.“ (Hayek, 1948 [1939], 266).

За да може, обаче, да се реализира това “по-малко правителство“, е нужно да се възпират всички опити за възврат към националното планиране, опити, за които свидетелстват историите на съществуващите и съществувалите в историята федерации. Това, според Хайек, може да стане само ако федералната структура притежава “негативна власт“²⁰. Или по думите на автора:

“This means that the federation will have to possess the negative power of preventing individual states from interfering with economic activity in certain ways, although it may not have the positive power of acting in their stead.“ (Hayek, 1948 [1939], 266).

¹⁹ В “Пътя към крепостничеството“: “One cannot, for example, create a kind of “Tennessee Valley Authority ” for the Danube Basin without thereby determining beforehand for many years to come the relative rate of the progress of the different races inhabiting this area, or without subordinating all their individual aspirations and wishes to this task. [...] There exists no basis which allows us to decide whether the claims of the poor Rumanian peasant are more or less urgent than those of the still poorer Albanian, or the needs of the Slovakian mountain shepherd greater than those of his Slovenian colleague. [...] What it would amount to in practice is that British decisions and British power would have to settle whether the standards of the Macedonian or the Bulgarian peasant should be raised faster, whether the Czech or the Hungarian miner should more rapidly approach Western standards. It does not need much knowledge of human nature, and certainly only a little knowledge of the people of Central Europe, to see that whatever the decision imposed, there will be many, probably a majority, to whom the particular order chosen will appear supreme injustice, and that their common hatred will soon turn against the power which, however disinterestedly, in fact decides their fate.“ (Hayek, 1944, 168).

²⁰ Виж също по-късно, през 1944 г. “The powers which such an authority would need are mainly of a negative kind : it must above all be able to say “no” to all sorts of restrictive measures.“ (Hayek, 1944, 172).

В статията на Хайек се появява и аргументът за институционално експериментиране, и за конкурентно откриване на най-добрите практики, което ще се усили със “слизането” на по-ниските, локални равнища. На тези нива ще се появят и по-приемливи и гъвкави форми на планиране. Трябва да се напомни, че Хайек и австрийската школа не отричат планирането изобщо, а само макроикономическото и централизирано планиране, това което руши индивидуалното планиране, основа на всяка рационална стопанска дейност.

“Not only could most of the desirable forms of planning be conducted by comparatively small territorial units, but the competition between them, together with the impossibility of erecting barriers, would at the same time form a salutary check on their activities and, while leaving the door open for desirable experimentation, would keep it roughly within the appropriate limits.” (Hayek, 1948 [1939], 268).

Като цяло трудностите за договаряне ще доведат до това, че ще останат “празни и свободни полета” , които няма да се покрият от законодателство, а на федерално равнище ще останат единствено дългосрочни и широко дефинирани правила, в рамките на които ще се провежда стопанската дейност и ще действа механизма на цените. Или по думите на Хайек:

“In a federation economic policy will have to take the form of providing a rational permanent framework within which individual initiative will have the largest possible scope and will be made to work as beneficently as possible; and it will have to supplement the working of the complete mechanism where, in the nature of the case, certain services cannot be brought forth and be regulated by the price system.” (Hayek, 1948 [1939], 268-269).

Както, вече споменахме, в последната 15 глава на “Пътя към крепостничеството”, в която Хайек доразвива идеите си статията от 1939 г., той формулира своя модел за федерация по следния кратък начин:

“Neither an omnipotent super-state, nor a loose association of “free nations”, but a community of nations of free men must be our goal.” (Hayek, 1944, 175).

Идеята за федерацията като инструмент за налагане на свободата, е развита и в статията на Хайек за ролята на историците в бъдещето на Европа, публикувана през 1944 г., където той излага позицията на любимия мислител Лорд Актън²¹. В него Хайек цитирайки Актън пише:

“Liberty depends on the division of power. Democracy tends to unity of power. To keep asunder the agents, one must divide the sources; that is, one must maintain, or create, separate administrative bodies. In the view of increasing democracy, a restricted federalism is the one possible check on concentration and centralism.

Perhaps the most important argument, too long to quote, is that of the essay on nationality where Acton courageously opposed to the dominant doctrine that (as expressed by J. S. Mill) “it is in general a necessary condition of free institutions, that the boundaries of governments should coincide in the main with those of nationalities” the opposite view that the “co-

²¹ Хайек е имал идеята обществото станало известно като Монпелерин, създадено през 1947 г., да носи името на лорд Актън.

existence of several nations under the same State is a test, as well as the best security of its freedom.” (Hayek, (1992 [1944], 213)

Година по-късно, през 1945 г., Хайек отново се връща към темата за федерацията през темата за бъдещето устройство на вече победена Германия, като публикува две кратки статии. Хайек мисли за едно широка, европейска или частично световна федерация, в която трябва да се постави, нова реформирана Германия.

В първата статия, *Is there a German nation?*, Хайек твърди, историята е от важно знамение за разбиране на съвременното поведение на Германия. Той посочва, че германската нация е изкуствено и насилствено създадена в края в средата на 19 век, от центристката и насилствена и “безскрупулна” политика на Бисмарк (след 1865 г.), която води до създаването на една тоталитарна и агресивна държава на мястото на една мирна федеративна структура от малки германски държави. В *A plan for the future of Germany*, аргументацията се повтаря,

“If in the sphere of politics and public morals the Germans during the last seventy years moved progressively away from what we regard as civilised standards, the begging of this development must be traced to the events and struggles which accompanied the unification of Germany. Bismarck’s achievement has so thoroughly blinded even Western historians to his great responsibility for starting a growth which ended with the Nazis that it is worthwhile recalling some characteristic events of that period – particularly as our main problem will be how far we must accept Bismarck’s work as unalterable, or how far it will have to be undone.” (Hayek, F. (1992 [1945]a, 228)

В нормативен план, авторът предлага “деволюция на властта” на по ниски нива до предишните германски държави, и те от своя страна да се вляят в обща европейска федерация, в която да влязат различни конфигурации от европейските държави (най-добре е според Хайек в нея да влязат и Франция и Италия, но първоначално може това да са Холандия, Белгия, и Скандинавия, както и Чехословакия, Австрия и евентуално Швейцария, 226). При всеки случай:

“A fully satisfactory solution could only be achieved if by that time some other federation of European states were ready to receive such states into their organisation”. (Hayek, F. (1992 [1945]a, 226)

В икономически план, немското стопанство трябва да се “смеси” и интегрира с европейското:

“What we want to achieve is that Germany should become specialised in the fields where she can make the greatest contribution to the world’s prosperity but at the same time should become so mixed up with the economy of other countries that she can only prosper by the continuous exchange of her goods with the outside world. This is precisely what free trade will bring about – and bring about by means of only one control, and that a control which cannot be evaded (Hayek, F. (1992 [1945] a, 227)

И накрая, ще отбележим важния факт, показващ значимостта, която Хайек придава на ролята на федеративното устройство на международния ред, а именно поставянето на неговото изучаване като важна задача от либералната общност, събрана в Мон Пелерин. В своята встъпителна реч на 1 април 1947 г., Хайек отбелязва:

“The two further topics which I have suggested for discussion are questions of the practical application of our principles to the problems of our time rather than questions of principles themselves. But both the problem of the future of Germany, and that of the possibilities and prospects of a European federation, seemed to me problems of such immediate urgency that no international group of students of politics should meet without considering them, even if we cannot hope to do more than clear our own minds a little by an exchange of views. They are both questions on which the present state of public opinion more than anything else is the great obstacle to any reasonable discussion and I feel that it is a special duty not to shirk their consideration. It is a symptom of their complexity that I have had the greatest difficulty in persuading any members of this conference to open the discussion on these two subjects.” (Hayek (1992 [1947], 244).

Хронологичен последно е предложението на Хайек да се изгради международен ред, като за международен стандарт се приеме не златото, или поне не само златото, а определена кошница от важни стоки/ресурси.

3. Стоковата/ресурсна кошница като алтернатива на златото като международни пари

Ако се върнем, към темата за международния паричен ред, е нужно да напомним, че въпросът за златото като база за международният стандарт, остава в ползрението на Хайек. През 1943 г. той пише кратката статия *A Commodity Reserve Currency*, в *The Economic Journal*, в която излага алтернатива на златото като международен стандарт, във формата на стокова кошница. Като отзвук се появяват коментарите на Keynes (1943, 1944) и F. Graham (1944)²².

В действителност Хайек подкрепя модела на стокова кошница, предложен първоначално от холандеца J. Goudrian (1932), и американските икономисти В. Graham (1937)²³ и F. Graham (1942), като смята, че този модел може да стане международен, ако се приеме и съгласува технически от водещите държави (Хайек мисли първоначално за Британската империя и САЩ). В редица отношения този проект наподобява симетализма на А. Маршал, табуларния стандарт на Джевънс и схемата на компенсационния долар (индексираните пари) на Ъ. Фишер.

Подчертавайки отново необходимостта от международен паричен стандарт, Хайек показва, че предимствата на златния стандарт (хомогенен паричен режим), не се свързват със свойства на самия златен материал, а единствено с техните функционални характеристики. Тези характеристики, обаче, могат да се репликират от други стоки и материали. Хайек отбелязва, че психологическите фактори, които са подкрепяли златото до първата световна война и в първите години след това, са отстъпили място на силни предубеждения към жълтия метал. Хайек подчертава бавното уравнивяване на пазара на злато, в резултат от шокове по търсенето и предлагането, например движението на обемите на злато е много по-бавно от движението на неговата цена. Последното води до последователни периоди от инфлация и дефлация. Тоест дори златото поставя централния за Хайек проблем на нестабилната страна на ликвидността.

²² Предлогението за стокова кошница на Хайек е критикуван от Ротбард (1962).

²³ В модела на Б. Грахам кошницата съдържа 24 стоки, “five grains, four fats and oilseeds, three other foodstuffs, four metals, three textile fibres, tobacco, hides, rubber, and petroleum” (Hayek, 1943, 180).

“The true irony of the gold standard is that under its rule a general increase in the desire for liquidity leads to the increase in the production of the one thing which can be used for practically no other purpose than to provide a liquidity reserve to individuals; and of a thing, moreover, which has not only very few other uses, but which can be supplied in increased quantity only so slowly that an increase in the demand for it will act much more on its value than on its quantity or, in other words, will cause a general fall in prices; while once the supply has increased and the demand again falls, the excess supply can be worked off only by a fall in its value, or a general rise of prices.” (Hayek, 1943, 178).

Това са в общи линии аргументите, които карат Хайек да подкрепи и развие идеята за стокова кошница (от суровини), която да служи за нова котва на парите.

“It is therefore important that we should seriously reconsider alternative systems which preserve the advantages of an automatic international standard with freedom from the special defects of gold.” (Hayek, 1943, 177).

Новият международен паричен стандарт и на стабилизиране на международните цени, се базира върху емисията на пари срещу ценни книжа за складиране (варанти/warehouse warrants/депозитни разписки), представляващи кошница от базови и търсени суровини.

Теглата в кошницата са изразени във физически обеми, гарантирана е постоянна конвертируемост на парите в тази кошница по определен курс. Конвертируемостта е на ниво кошница. Конвертиране в отделните стоки, елементи на кошницата – не е предвидено. Според Хайек,

“In this respect the different commodities would be connected with money not in the way in which gold and silver were connected with it under bimetallism, so that a unit of money was obtainable either for a fixed quantity of gold or for a fixed quantity of silver; but rather as if (according to the plan suggested by Alfred Marshall under the name of "symmetallism") only the price of a certain weight of gold and a certain weight of silver together were fixed, but the price of each metal by itself allowed to fluctuate.” (Hayek, 1943, 179).

В тази ситуация, търсенето на ликвидност, ще се свързва с натрупване на запаси от суровини от най-обща необходимост, и така те ще се оползотворяват (за разлика от златото). Когато пък парите се връщат в циркулация, то тези запаси от ресурси ще се освободят и ще се създаде ново търсене. Тъй като кошницата винаги ще се разменя срещу фиксирана сума пари, нейната цена няма да може да падне под курса на размяна. Понеже от друга страна, паричните суми ще са подложени на изкупуване по същия курс, то агрегираната цена на кошницата никога няма да се вдигне над обявения курс. Или:

“ In this respect the aim of the proposal is similar to that of the "tabular standard" or the "index currencies," which were at one time much discussed. But it differs from them in its direct and automatic operation. It is at least doubtful whether the price level of any selection of commodities could be effectively kept constant by deliberate adjustments of the quantity of money. But there can be no doubt that the aggregate price of the selected raw commodities could not vary so long as the monetary authority stood ready to sell and buy the commodity unit at a fixed price. [...] So long as it stood ready to buy commodity units at a fixed price in its national currency, any money thus issued to the producers of raw commodities would be of no use to them except for buying the products of the country to which they had sold their raw produce” (Hayek, 1943, 180-181).

За разлика от златния стандарт, сега вече става въпрос за търсене на цяла група от стоки, а не за отделна стока (злато). По думите на Хайек:

“It will be readily seen how the operation of the scheme would tend to stabilise the demand for raw commodities. As in the past gold-mining used to be the only industry that regularly prospered during periods of depression, so the producers of raw commodities might under this plan even enjoy in the same circumstances a moderate increase in prosperity through being able to exchange their products at more favourable terms against manufactures. But while gold-mining is far too small an industry for its prosperity to have significant effects outside it, the secured income of the producers of raw commodities would also go far to stabilise the demand for manufactures and to prevent the depression from becoming serious.” (Hayek, 1943, 180).

Схемата дава и основания да се ограничи възможността за свърхемисия на пари, и по този начин и на инфлация (181-182). Хайек засяга и някои технически проблеми, като разходите за складиране и пр., и в общи линии решението е, че скалирането ще бъде обект на частна инициатива.

Като цяло, Хайек, търси нови модели за приближаване към хетерогенния международен златен стандарт, като преодолее неговите недостатъци. За автора стабилизирането на цените може да е резултат единствено от стабилен и предсказуем международен паричен ред, който да има приоритет пред националните стопански задачи.

Кейнс веднага реагира на публикацията, като в кратки бележки в същия брой (Keynes, 1943 и по-късно Keynes, 1944), отрича “диктата на международните пари”. Той подчертава своето предпочитание към националното стабилизиране на цените и заплатите, и към гъвкава национална парична система (т.е. променливост на валутните курсове). Кейнс отново лансира своята идея за клирингов съюз. Според него:

“The fundamental reason for thus limiting the objectives of an international currency scheme is the impossibility, or at any rate the undesirability, of imposing stable price-levels from without. The error of the gold-standard lay in submitting national wage-policies to outside dictation. It is wiser to regard stability (or otherwise) of internal prices as a matter of internal policy and politics. Commodity standards which try to impose this from without will break down just as surely as the rigid gold-standard.” (Keynes, 1943, 187).

Интересното е, че за Кейнс липсата на международни пари е признак на свободата, или с други думи - докато Кейнс разбира свободата на национално равнище, то Хайек мисли, че тя е възможна единствено в международен план²⁴.

“But we must solve it in our own domestic way, feeling that we are free men, free to be wise or foolish. The suggestion of external pressure will make the difficult psychological and political problem of making good sense prevail still more difficult.” (Keynes, 1944, 430).

²⁴ Интересен е и коментарът върху статията на Хайек и реакцията на Кейнс от страна на един от авторите на проекта за суровинната кошница, Ф. Грахам (Graham, 1944). Според Грахам (който защитава Хайек), при стоковия стандарт, подобно на златния стандарт, няма налагане отвън на ценово ниво на дадена нация, а става въпрос за ендегенност на международно равнище (НН: моя интерпретация). Според Грахам, модела на клирингов съюз може да се съчетае с този на стоковата кошница. Кейнс реагира умерено, и дори позитивно на статията на Грахам (Keynes, 1944).

За Кейнс, моделът на Хайек е движан от принципа на международния паричен стандарт е ригидността, докато според Кейнс основен принцип трябва да бъде еластичността (на национално ниво)²⁵.

“The immediate task is to discover some orderly, yet elastic method of linking national currencies to an international currency, whatever the type of international currency may be. So long as national currencies change their values out of step with one another, I doubt if this task is made easier by substituting a tabular standard for gold. Indeed, the task of getting an elastic procedure may be made more difficult, since a tabular standard might make rigidity seem more plausible. Perhaps unjustly, I was suspecting Prof. Hayek of seeking a new way to satisfy a propensity towards a rigid system.” (Keynes, 1944, 429

III Заключение бележки

В статията представихме вижданията на Хайек за състоянието на световното парично стопанство, за причините на неговото лошо функциониране, така и някои негови предложения за реформи, еволюирали в годините между двете световни войни.

Въпреки еволюцията във възгледите, Хайек следва винаги линията на търсене на такъв институционален модел на международния паричен ред, който да позволи най-голяма и дългосрочна стабилност на парите, при най-широко разширяване на полето стопанската свобода за икономическите индивиди и стопански субекти. В това си отношение, то е интернационалист, но споделя принципите на либералната политическа икономия, ако използваме съвременните термини.

Интересна тема е едно бъдещо сравнение на либералната стратегия в международната парична сфера на Хайек с либералната стратегия на М. Хейлперин (1909 – 1971), който интегрира елементи на реализма (и до голяма степен се доближава до позициите на Л. Робинс). Според Хейлперин:

“In his recent book on *Monetary Nationalism and International Stability*, Professor Hayek defines monetary nationalism as follows: " By Monetary Nationalism I mean the doctrine that a country's share in the world's supply of money should not be left to be determined by the same principles and the same mechanism as those which determine the relative amounts of money in its different regions or localities." This definition does not strike me as very happy.

There is a fundamental difference between monetary relations within and between countries (i.e., States) and such relations within and between areas or localities of the same country (i.e., a State). There is such a direct economic datum as "a country's supply of money", but "the world's supply of money" is nothing else than a summation of the money-supplies of the different countries. There is a central control (more or less efficient) of the supply of money in a country and this total supply gets distributed between the different regions and localities of that country, none of which is endowed with the power of regulating the currency. If we consider, on the other hand, the world at large, there is no agency controlling its money-supply and therefore there is no such centrally determined supply which could get distributed

²⁵ Десет години по-рано, през 1933 г., Кейнс публикува статията *National Self-Sufficiency* в *The Yale Review*, която и до днес го поставя в първите редове на икономическия национализъм (Keynes, 1933).

between the different countries in the same way as the national supply of money gets distributed between different regions of that country.

The world supply of money is a secondary, calculated magnitude and is the result of various national monetary policies. The mechanism determining the supply of money in the different countries of the world is a different one from that which determines the supply of money in the different regions of one country, because in the former case the power of regulating the volume of currency is vested in many sovereignties, while in the latter it is vested in one sovereignty only. It is most important to keep this distinction in mind when discussing international monetary problems. It is also important to keep in mind that the circulation of factors of production² and of finished goods is free within a country and that it is subject to various restrictions in international relations. This is again due to the multiplicity of sovereignties and of national policies which plays such a great part in the shaping of relations we investigate. Professor Robbins and others are right when they attribute to the existence of sovereign States the emergence of certain problems which might not exist otherwise. In economics we should have to deal only with relations in a "closed economy" were it not for the existence of independent sovereign States.

The World State would be a "closed economy". One might add that international relations would not exist either, if the different sovereign States were entirely independent and entertained no relations whatever with one another. But in the real world this is even less likely to happen than the establishment of a World State. Neither the physical world nor human proclivities make the attainment of a generalized full autarchy a practical proposition. "Monadic" States are a material and human impossibility. Thus reality is a middle-ground between a single World State and a plurality of "Monadic" States; and so international problems are among the most vital. Professor Hayek's definition of monetary nationalism consists in opposing conditions that exist in the real world, divided into interdependent and sovereign States, to conditions that exist within a single State and that would probably exist in a World State were it to come into being. Such a definition is not fruitful because it is likely to give too broad limits to the notion of "monetary nationalism". (Heilperin, 1939, 5-7)

Отбелязвайки този показателен цитата, спираме дотук. Поради ограниченията на обема на настоящата статия, сравнителният анализ Хайек – Хейлперин ще бъде представен в отделна разработка.

Библиография (някои заглавия не са цитирани в този работен вариант на текста)

- Aftalion, A. (1937). *L'équilibre dans les relations économiques internationales*, Paris, Domat-Montchrestien, Paris.
- Aglietta, M. (1986). *La fin des devises clés*, Editions La Découverte, Paris
- Beard, Ch. (2004 [1913]). *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, Dover Publications, Mineola, New York
- Brunnermeier M. K., James H., J.-P. Landau (2016). *The Euro and the Battle of Ideas*, Princeton, Princeton University Press
- Burgess, M. (2000). *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950-2000*, Routledge, London
- Busino, G. (1990). William Rappard, le libéralisme "nouveau" et les origines de La "Mont-Pèlerin society", *Revue européenne des sciences sociales*, 28 (88): 205-216
- Coffey, P., J. Presley (1971). *European Monetary Integration*, Macmillan, London
- Centi, J-P. (1984). *Intégration européenne et concurrence des monnaies*, Paris, Economica

- De Cecco, M., A. Giovannini, (Eds) (1988). *A European Central Bank? Perspectives on monetary unification after ten years of the EMS*, Cambridge University Press, Cambridge
- De Saint Périer, A. (2013). *La France, l'Allemagne et l'Europe monétaire de 1974 à 1981. La persévérance récompensée*, Sciences po Les Presses, Paris
- De Soto J.H. (2012). In difesa dell'Euro: un approccio austriaco (Con una critica agli errori della BCE e all'interventismo di Bruxelles), traduzione di Antonio Zanella, *IBL Occasional paper*, no 88, Istituto Bruno Leoni - IBL.
- De Soto J.H. (2015). An Austrian defense of the euro and the current antideflationist paranoia, *Atlantic Economic Journal*, 43 (1): 5-20.
- Soutou, G. H. (2022). *Europa ! Les projets européens de l'Allemagne nazie et de l'Italie fasciste*, Editions Tallandier, Paris
- Dowd, K. (1995). A Rule to Stabilize the Price Level, *Cato Journal*, 1995, 15 (1): 39-63
- Droulers, F. (1990). *Histoire de l'écu européen du moyen-âge à nos jours et des précédentes unions monétaires*, Ed. Aria-Créations, Lagny sur Marne
- Du Bois, P. (2008). *Histoire de l'Europe monétaire 1945 – 2005. Euro qui comme Ulysse...*, PUF, Paris
- Felice, F. (2016). Postfazione, in: Hayek, F. (2016 [1939]). *Le condizioni economiche del federalismo tra stati*, Rubbetino, Soveria Mannelli, 89-143
- Gadwell, B., H. Klausinger (2022). *Hayek. A life, 1899 – 1950*, The University of Chicago Press, Chicago and London
- Gillingham J. (2003). *European Integration (1950-2003): Superstate or new market economy*, Cambridge and New York, Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton
- Głowiński, T. (2013). *Feliks Młynarski 1884-1972*, Wydawnictwo Gajt, Wrocław
- Graham, F. (1944). Keynes vs Hayek on Commodity Reserve Currency, *The Economic Journal*, 54 (215/216): 422-429
- Grzybek, D. (2010). Wolność indywidualna, wspólnota narodowa i gospodarka pieniężna - główne idee w myśli Feliksa Młynarskiego (Individual Freedom, national community and monetary economy - the main ideas in the thought of Felix Młynarski), *Politeja, Księgarnia Akademicka*, 7(13): 151-187
- Gros, D., N. Thygesen (1992). *European Monetary Integration; From the European Monetary System to European Monetary Union*, Longman, London
- Hayek F. (1931). *Prices and production*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, F. (1937). *Monetary Nationalism and International Stability*, London, Longmans Green.
- Hayek, F. (1939). The Economic Conditions of Interstate Federalism, *New Commonwealth Quarterly*, 5 (2): 131-49
- Hayek, F. (1943). A Commodity Reserve Currency, *The Economic Journal*, 53 (210/211): 176 - 184
- Hayek, F. (1944). *The Road to Serfdom*, Chicago, Chicago University Press.
- Hayek, F. (1948 [1939]). The Economic Conditions of Interstate Federalism, In: *Individualism and Economic Order*, London, Chicago University Press, 255 – 272
- Hayek, F. (1978). *The Denationalisation of Money: An Analysis of the Theory and Practice of Concurrent Currencies*, Institute of Economic Affairs, London
- Hayek, F. (1985). The Future Monetary Unit of Value, in B. Siegel, L. Yeager eds., *Money in Crisis. The Federal Reserve, The Economy, and Monetary Reform*, Cambridge, Massachusetts, Ballinger Publishing Company, 323-335.
- Hayek, F. (1992 [1944]). Historians and the future of Europe, in: Hayek, F. (1992). *The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*, P. Klein, Ed., The

- Collected works of F. A. Hayek, The Liberty Fund, University of Chicago Press, Chicago, 201-215
- Hayek, F. (1992 [1945]). Is there a German nation? in: Hayek, F. (1992). *The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*, P. Klein, Ed., The Collected works of F. A. Hayek, The Liberty Fund, University of Chicago Press, Chicago, 219-222
- Hayek, F. (1992 [1945] a). A plan for the future of Germany, in: Hayek, F. (1992). *The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*, P. Klein, Ed., The Collected works of F. A. Hayek, The Liberty Fund, University of Chicago Press, Chicago, 223-236
- Hayek, F. (1992 [1947]). Opening address to a conference at Mont Pèlerin, in: Hayek, F. (1992). *The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*, P. Klein, Ed., The Collected works of F. A. Hayek, The Liberty Fund, University of Chicago Press, Chicago, 237-248
- Hayek, F. (1994). *Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue*, Eds. S. Kresge and L. Wenar, The University of Chicago Press, Routledge, London
- Heilperin, M. (1939). *International Monetary Economics*, Green and Co., London
- Heilperin, M. (1946). *The Trade of Nations*, Longman, Green and Co., London
- Heilperin, M. (1968). *Aspects of the Pathology of Money. Monetary Essays from Four Decades*, Michel Joseph limited for the Graduate Institute of International Studies, Geneva, London
- Issing, O. (2000). *Hayek, Currency Competition and European Monetary Union* (with commentaries by L. White and R. Vaubel), The Institute of Economic Affairs, London
- Jeanneney, J-M. (1995 [1994]). De Bretton Woods à la Jamaïque : contestations françaises, in : Aglietta, M., Ed., *Cinquante and après Bretton Woods*, Economica, Paris, 55 - 70
- Jones, E. (2002). *The Politics of Economics and Monetary Union. Integration d Idiosyncrasy*, Rowman and Littlefield Pub., Lanham
- Keynes, JM. (1933). National Self-Sufficiency, *The Yale Review*, 22 (4): 755 - 769
- Keynes, JM. (1943). The Objective of International Price Stability, *The Economic Journal*, 53 (210/211): 185-187
- Keynes, JM. (1944). Note by Lord Keynes, *The Economic Journal*, 54 (215/216): 429-430
- Lelart, M. (1994). *La construction monétaire européenne*, Dunod, Paris
- Masini, F. (2022). Hayek's Federalism and the Making of European Integration, *Cosmos + Taxis*, 10 (11/12): 85-96
- Masini, F. (2012). Designing the institutions of international liberalism: some contributions from the interwar period, *Constitutional Political Economy*, 23(1): 45-65.
- Mlynarski, F. (1929). *Gold and Central banks*, The Macmillan Company, New York
- Mlynarski, F. (1931). *The Functioning of the Gold Standard. A Memorandum Submitted to the Gold Delegation of the Financial Committee*, League of Nations, Geneva
- Mlynarski, F. (1937). Proportionalism and Stabilization Policy, in: Gayer, D. (Ed.), (1937). *The Lessons of Monetary Experience. Essays in honor of Irving Fisher*, 269- 308
- Nientiedt, D. (2022). F. A. Hayek and the World of Tomorrow: The Principles of International Federalism, *Cosmos + Taxis*, 10 (11/12): 97-103
- Nenovsky, N. (2004). Elements of Hayek's monetary theory, *Economic Thought Journal*, 2: 84-88 (in Bulgarian)
- Olszak, N. (1996). *Histoires des unions monétaires*, Puf, Paris
- Ottavio Reho, F. (2016). Federalismo hayekiano e integrazione europea. Un saggio introduttivo, in: Hayek, F. (2016 [1939]). *Le condizioni economiche del federalismo tra stati*, Rubbetino, Soveria Mannelli, 5-49

- Padoa-Schioppa, T. (1985). *Europe, monnaie et politique monétaire*, Ed. Perspectives Européenne, Bruxelles
- Robbins, L. (1934). *The Great Depression*, London, Macmillan
- Robbins, L. (1937). *Economic planning and international order*, London, Macmillan.
- Robbins, L. (1939). *The economic causes of war*, London, Jonathan Cape.
- Röpke W. (1942). *International Economic Disintegration*, London, Edimburgh and Glasgow, W. Hodge & Company Limited.
- Rosenboim, Or (2014). Barbara Wootton, Friedrich Hayek and the debate on democratic federalism in the 1940s, *The International History Review* 36 (5):894-918
- Rothbard, M. (2001 [1962]). *The Case for a 100 Percent Gold Dollar*, Mises Institute, Auburn
- Salin, P. (1980) *L'unité monétaire au profit de qui ?* (avec une préface en anglais de F. Hayek), Paris, Economica
- Sapir J. (2016). *Souveraineté, démocratie, laïcité*, Paris, Michalon Éditeur
- Schmitt, B. (1975). *Théorie unitaire de la monnaie, nationale et internationale*, Albeuve, Castella.
- Schmitt, B. (1977). *La monnaie européenne*, PUF, Paris
- Selgin, G., L. White (1994). How Would the Invisible Hand Handle Money?, *Journal of Economic Literature*, 37 (December): 1718-1749.
- Sidjanski, D. (1992). *L'Avenir fédéraliste de l'Europe. La Communauté européenne, des origines au traité de Maastricht*, Paris, PUF
- Sinn H.-W. (2014). *The Euro Trap: on bursting bubbles, budgets, and beliefs*, Oxford, Oxford University Press.
- Spieker, J. (2014). F. A. Hayek and the Reinvention of Liberal Internationalism, *The Intentional History Review*, 36(5): 919-942
- The All Saints' (1975). The All Saints' Day manifesto for European monetary union (G. Basevi, M. Fratianni, H. Giersch, P. Korteweg, D. O'Mahony, M. Perkin, T. Peeters, P. Salin, N. Thygesen), *The Economist*, November 1, pp. 74-78
- Williams, J. (1937). International monetary Organization and Policy, in: Gayer, D. (Ed.), (1937). *The Lessons of Monetary Experience. Essays in honor of Irving Fisher*, 23- 49
- White, L. (1999). Hayek's Monetary Theory and Policy: A Critical Reconstruction, *Journal of Money, Credit, and Banking*, 31 (1): 109-120.